

Kant i l'educació republicana

Ramon Alcoberro*

Resum

Tot i que els textos kantians sobre pedagogia són poc coneguts, clarifiquen també l'estructura i els límits de l'autonomia, atès que l'home és un ésser que necessita ser educat per esdevenir lliure. L'article presenta alguns dels temes centrals en la pedagogia kantiana, que vincula l'autonomia moral amb l'exigència de rigor i disciplina a l'hora de bastir una ciutadania crítica. Des de les tesis bàsiques del republicanisme cívic la reivindicació és també una exigència de responsabilitat moral en educació.

Paraules clau

Autonomia, dignitat, bellesa, autoritat, responsabilitat, moral.

Recepció original: 11 de març de 2025

Acceptació: 20 de maig de 2025

Publicació: 25 de juliol de 2025

«L'home és l'única criatura susceptible d'educació. Per educació s'entenen les cures que reclama a la infància, la disciplina que el fa home i, finalment la instrucció amb la cultura.»

Kant, *Tractat de Pedagogia*, § 441

Introducció a la lectura d'un clàssic mig oblidat

Un dels aspectes menys atesos, i tanmateix més interessants del pensament de Kant és el de la seva teoria pedagògica. No pot sorprendre aquest oblit perquè l'obra de Kant s'inscriu en un context general de reflexió sobre filosofia de l'educació que abasta tot el XVIII germànic que comptava amb antecedents significatius com Luter, Melanchthon o Friedrich August Wolf i, a més, competeix amb experiències pedagògiques rellevants com el Philanthropinum de Basedow a Dessau o amb els treballs sobre educació de Herder, Fichte i Schiller. Amb tot l'obra pedagògica de Kant continua essent significativa i convé reavaluar-la ni que sigui com a contrapès clàssic a la pedagogia de base rousseauiana a la qual presenta una alternativa prou significativa.

Kant va ser sempre un professor, fins i tot amb les seves manies. De fet, va ser el primer gran filòsof modern que visqué exclusivament del seu treball de professional de l'ensenyament, d'antuvi com a preceptor i com a universitari posteriorment, obrint un camí, el de filòsof funcionari, que ha estat molt fressat d'ençà del XIX, però que no hauria resultat ni tan sols imaginable per a Rousseau, Diderot o Montesquieu, per dir uns pocs noms de la generació il·lustrada immediatament anterior. Per a Kant ser professor i participar en el nucli mateix del procés educatiu com a eina de racionalitat és molt més que un mer ofici; la tasca de l'educador s'ha d'entendre com una manera d'elevat l'ésser humà, perquè la

(*) Ramon Alcoberro és professor jubilat de la Universitat de Girona i membre del grup d'investigació de la Càtedra Ferrater Mora (UdG). Autor de les traduccions i edicions catalanes *Sobre els extraterrestres* (Salt, Remús, 2020) i *Resposta a una pregunta: Què és la Il·lustració?* (Sabadell, Enoanda, 2024) d'Immanuel Kant. ORCID: 0000-0002-8525-6632. Adreça electrònica: alcoberro1957@gmail.com

capacitat crítica tan sols és possible si l'esperona la prèvia tasca educativa. En la tradició kantiana, el mestre cal que sigui un personatge altament moral perquè és qui de manera més òbvia subordina la seva consideració personal, l'amor per si mateix, a l'única meta valuosa per sí, val a dir, ser moral.

És per l'educació que es fa possible el futur millor del gènere humà. Com escriu a la *Pedagogia* (§ 449), «La natura humana no pot acostar-se a poc a poc a la seva finalitat, si no és gràcies als esforços de persones dotades de sentiments prou arrelats, prou interessades pel bé del món i que són capaces de concebre la Idea d'un estat millor com a possible en l'avenir.» El mestre «no ha d'educar els infants en referència a l'estat present de l'espècie humana, sinó segons un estat millor, possible en el pervindre, és a dir, segons l'idea de la humanitat i el seu enter destí.» En definitiva, el pedagog kantià seria el més aproximat al que un husserlià anomenaria «un funcionari de la humanitat», val a dir, algú que rescata el sentit de la humanitat i el posa al servei de la comunitat.

És ben sabut que Kant va néixer en una família molt humil, a l'extrem que els seus pares van ser enterrats de caritat pública. Una de les seves germanes va treballar sempre de minyona i ell durant anys es va guanyar la vida com a preceptor d'infants, una feina poc més ben considerada que la de criat. Al llarg de la seva vida fou el *Herr Professor Doktor* quasi de caricatura, tot i que al final arribà a ser el professor més ben pagat de la universitat de Königsberg (Grapotte, 2016). Va experimentar, doncs, una doble experiència personal sobre el valor de la pedagogia: d'una banda l'havia practicada des de sota, com a ensenyant a les cases de diverses famílies de la noblesa i de l'alta burgesia; però, a més, era conscient que va ser a través de l'educació com ell mateix havia pogut alliberar-se de la condició quasi servil que hauria estat el seu destí si no hagués pogut estudiar al Collegium Fridericianum, un centre del luteranisme pietista més exigent al que s'accedia a través d'exàmens molt rigorosos. Fins i tot sabem que el van marcar profundament diversos dels seus mestres, especialment el pietista Franz Albert Schultz, que havia arribat a ajudar la família de Kant comprant-los llenya pel foc. Com explica el biògraf de Kant Manfred Kuehn, Schulz era un personatge de gran ambició i posseït per una «*geheime Cholera*», una còlera amagada i irònica que Kant en bona manera heretà (Kuehn, 2003). Les referències a l'educació que es troben disperses en tota l'obra kantiana, i molt especialment a l'*Antropologia* i al breu text de la *Pedagogia*, tenen sovint un regust autobiogràfic —especialment pel que fa a l'alta estima que els pietistes tenien per la dignitat— i el lector atent difícilment pot evitar la temptació de pensar que rere moltes de les afirmacions kantianes, especialment quan fa referència a la necessitat de l'ordre escolar, al paper del joc i al de la disciplina, hi ha una experiència personal poc dissimulada.

Els problemes d'un text

Kant, o més ben dit el seu deixeble el teòleg Friedrich Theodor Rinck (o Rank), va publicar l'any 1803 un llibret sobre filosofia de l'educació, *Über Pädagogik*, que avui es pot trobar en edició canònica al volum ix de les *Kant's Werke* publicades per l'Acadèmia de Berlín (1^a ed., 1923), però que per raons fins i tot estilístiques i redaccionals és un text molt controvertit i difícil de situar en el conjunt de l'obra kantiana. Sovint ni tan sols en cursos universitaris es fa esment d'aquesta obra, i fins i tot al món germànic s'ha avançat molt poc en el seu estudi des del clàssic *Immanuel Kant und die Pädagogik* (Weisskopf, 1970). No és un fet menor que la mateixa paraula pedagogia aparegui d'una manera més que marginal en el conjunt del corpus kantià, on, en canvi, «educació», i «didàctica» resulten mots

força més habituals. Però tot i tractar-se d'un text poc treballat, i que cal usar amb cautela, de cap manera no es pot considerar la *Pedagogia* com una mera curiositat històrica, perquè Kant sosté tant a l'*Antropologia* com al *Què és la Il·lustració?* que no hi ha llibertat possible sense una tasca educativa continuada.

Se sap que per pura contingència acadèmica, perquè la universitat anava curta de professorat, el filòsof es va encarregar de l'assignatura de pedagogia (tot i que ell sembla que s'estimava més anomenar-la «didàctica») els anys acadèmics 1776-1777, 1780, 1783-1784, 1786-1787, però no són clars els criteris que van guiar Rinck en l'edició del text, on sovint es troben barrejats elements que provenen de l'*Émile* rousseaunià i dels *Pensaments sobre l'educació* de John Locke, ni tampoc la data o l'objectiu del text finalment editat. No s'acostuma a esmentar gaire el paral·lel que existeix entre la valoració de la funció pedagògica que fa Kant i les afirmacions sobre l'educació d'Helvetius al *De l'homme*, que no debades porta com a subtítol «de les seves facultats intel·lectuals i de la seva educació», que comença amb una crítica directa a l'educació escolàstica (és a dir a l'ortodòxia catòlica) i una reivindicació de l'educació com eina d'alliberament que podria signar perfectament el Kant del *Conflicte de les facultats*: «El que desitja el supersticiós – diu Helvetius – és que l'home sigui absurd; el que tem és que l'home s'il·lustri. A qui confia el treball de degradar-lo? als escolàstics. Entre tots el fill d'Adam aquests són els més estúpids i els més orgullosos». La laïcitat, com el cosmopolitisme, són elements essencials del pensament de les Llums i sens dubte hi ha molts elements en la teoria moral kantiana que l'acosten molt més al materialisme francès del que voldrien acceptar algunes lectures postkantianes i edulcorades de l'idealisme.

En tot cas, el que va editar Rinck és un compendi d'axiomes, lemes i tesis, més que una exposició organitzada lògicament i des del punt de vista simplement estilístic resulta molt diferent a la resta de l'obra kantiana. Certament, aquesta barreja no ha fet cap favor a la possibilitat d'un debat sobre el kantisme com a pedagogia, alhora que ha servit per diluir la càrrega política de les seves tesis. Però aquestes consideracions, tot i que es poden qualificar d'amalgama, amaguen tanmateix intuïcions que encara avui són interessants; encara hi cospa molt especialment la preocupació per qüestionar opinions i pràctiques que en matèria d'educació concebeixen l'autonomia (avui i ahir) d'una manera poc compatible amb la ciutadania.

Per situar les idees de Kant sobre educació en el context de la seva obra filosòfica (i política!) seria interessant poder establir alguns elements de crítica textual que a hores d'ara encara provoquen força dubtes entre els especialistes. No està clar quina mena d'origen té el que llegim avui com a *Pedagogia*, o de vegades com a *Reflexions sobre l'educació*, si seguim la proposta d'Alexis Philonenko en l'edició francesa: ¿es tracta d'uns apunts per a les classes tramesos fidelment o d'un refregit elaborat per Rinck? Són materials tardans, vinculats a la redacció del *Conflicte de les facultats* i als debats sobre la instauració del batxillerat a Prússia? La primera pregunta no té fàcil resposta, però per la data de publicació, 1803, un any abans de la mort de Kant, és de veure que, donat el seu Alzheimer, degué tenir poc o cap control sobre el producte final. El mateix editor va explicar, a més, que va partir en el seu treball d'un quadern que no portava ni tan sols títol. La resposta a la segona qüestió és més òbvia: els textos que avui llegim han de ser clarament tardans, perquè no hi ha cap resta dels escrúpols religiosos previs a la tercera *Crítica*, publicada el 1790. De fet, entre 1781 i 1798 per a Kant educar ja no és només allò que s'entén per instrucció en el sentit més restringit, sinó qualsevol procés d'autoafirmació

racional que deriva del fet ontològic que les persones es desenvolupen i creixen moralment. Així va anar concebent cada cop més la seva filosofia política en termes educatius, com a eina del progrés i com un aprenentatge de la llibertat sense cap objectiu religiós, cosa que difícilment hagués pogut plantejar-se en moments anteriors.

Els dubtes filològics i les dificultats per situar aquest text en el seu context històric han tingut, certament, un paper significatiu a l'hora de passar molt per alt les idees kantianes sobre educació, fins i tot a Alemanya. I no cal dir que a França la tradició rousseauiana ha estat prou potent per prescindir de les aportacions germàniques. L'edició que va fer Alexis Philonenko buscant el màxim de paral·lels entre Rousseau i Kant ha ajudat molt a obviar l'especificitat del pensament pedagògic kantian. Però la pedagogia kantiana, contra el que de vegades es diu, només és moderadament rousseauiana. Kant defensava, com Rousseau, una educació negativa especialment en els primers anys de l'infant i a un nivell més profund considera que viure d'acord a l'estat de naturalesa (és a dir, evitant la maldat de la civilització) és un ideal polític i moral, alhora que simpatitza clarament amb el seu pacifisme. Però, en canvi, clarament considerava que la civilització significava un progrés respecte a la rusticitat i, sobre tot era clarament hobbesià pel que fa a la seva concepció de l'home que per a ell és fusta torçada, per recórrer a la frase tòpica.

El que diferencia Kant de Hobbes, diem-ho en passant, no és el pessimisme antropològic sinó la confiança en la possibilitat que té l'home de superar la violència mitjançant la llei i l'educació moral del gènere humà. En definitiva, Kant no creu en la ingenuïtat en cap de les dimensions possibles del concepte. L'home que no és bo per naturalesa, es torna, bo per l'educació, a través de la qual interioritza la moralitat universal. En altres paraules, Kant al mateix temps que mantenia que la natura procura la felicitat, defensava que ho fa mitjançant la cultura i que no hi pot haver cultura sense llei moral ni disciplina, cosa que potser faria arronsar l'espatlla a algun contemporani. Potser en un moment de valors febles, la clara aposta kantiana per la disciplina contra el que anomena sense embuts «salvatgisme» és un fet que no s'hauria de passar per alt.

Ja posats, cal dir que en el cas hispànic, a més, la primera traducció de la *Pedagogia* kantiana va fer-la l'any 1911 –val a dir tan sols un any i mig després de l'execució de Ferrer i Guàrdia– un socialista i home de la Institución Libre de Enseñanza, Lorenzo Luzuriaga (1889-1959), republicà i secretari tècnic del ministeri d'Instrucció pública durant la República i mort a l'exili a l'Argentina. Es vulgui o no, la vinculació del kantisme amb la república espanyola i la tradicional oposició de l'estament eclesiàstic, i molt especialment dels jesuïtes, a les idees de Kant, han ajudat també a l'innegable oblit del text en la tradició nostrada.

La pedagogia de Kant en el context del republicanisme cívic contemporani

Si ens plantegem les raons per les quals les propostes kantianes sobre pedagogia no són tan generalment ateses ni divulgades com caldria, cal afegir encara que Kant, i en general les idees de la Il·lustració, no han estat especialment populars als darrers anys, quan la idea de progrés s'ha vinculat massa fàcilment a la de catàstrofe (ecològica i civilitzatòria). El model kantian d'educació no es limita a ser una qüestió d'instrucció. Forma part de l'educació del caràcter, del que clàssicament hom pot anomenar *Bildung*, val a dir, formació, construcció de la personalitat o de l'esperit un concepte que als darrers temps ha estat

sovint bescantat per considerar-lo eurocèntric, restrictiu i poc democràtic (Scotton, 2023). El projecte pedagògic kantian que inclou diversos sentits de la *Bildung* (simultàniament la del judici moral, la de la virtut i la de la personalitat o el caràcter) té límits obvis, però com diu el tòpic no hauríem de llençar el nen amb l'aigua bruta quan el banyem.

Des que l'any 1996 el filòsof nigerià (igbo) nacionalitzat nord-americà Emmanuel Chukwudi Eze (1963-2007) va publicar a *Race and Enlightenment*, un article ja clàssic sobre el racisme de Kant, els estudis kantians han fet un gir considerable i cada vegada interessen més els debats que el vinculen, sovint no gens favorablement, amb les qüestions de gènere i amb l'ecologia. Al cap i a la fi, les referències kantianes al que anomena bell sexe (i que identifica amb ser menor d'edat perpètua) no són el que hauria de més lúcida en el seu pensament. En la crítica d'arrel postmoderna, els escrits d'antropologia i de filosofia política, que fins no fa gaire eren menyspreats o considerats menors, han anat prenent una centralitat que hauria estat del tot insospitada en la generació que el llegia en clau existencialista o des de l'estructuralisme. Però la recuperació de tota una sèrie de textos que es vinculen a la tercera pregunta kantiana (què és l'home?) són inseparables de la seva pedagogia perquè, ara com sempre, l'home és l'animal que ha de ser educat. Els quatre compromisos cívics que es defensen des dels postulats republicans, a saber, l'existència d'obligacions cíviques, la centralitat del bé comú, la virtut cívica i l'exigència de deliberació en la vida pública, emanen clarament de la filosofia kantiana (Peterson, 2011).

En el republicanisme cívic hi ha un element central que té el seu origen en la teoria moral kantiana: ens referim al paper de la bona voluntat vinculat a la universalitat del judici moral. Per a Kant, el judici de l'educador només s'ha de basar en el deure, ha d'actuar per deure, és a dir que la seva acció, les seves eleccions i les seves decisions estan impulsades per la llei moral inscrita en ell, la «bona voluntat», que prescriu el seu judici. Obeir la pròpia bona voluntat (que consisteix en la decisió racional d'orientar el voler en la línia del bé) és la naturalesa mateixa de la llibertat en Kant. És evident que aquí el caràcter moral de l'acció de l'agent moral no depèn de l'objectiu, assolit o no, l'acció, sinó del principi (màxima) que orienta un acte. Si transposem el raonament al nostre context com a pedagogs, la voluntat de bé significa actuar a l'aula proposant les activitats que millor s'adaptin als alumnes, però també que s'adaptin a les seves pròpies capacitats sense perdre mai l'horitzó de l'universalisme. A través de l'educació es realitza l'ideal republicà (i cívic) d'aprendre a pensar «No n'hi ha prou amb ensinistrar un infant; importa sobre tot que aprengui a pensar (...) abandonant la moralització. Com n'és d'important ensenyar els infants a odiar el vici, no per la raó que Déu l'ha prohibit, sinó perquè és menyspreable per ell mateix.» (*Pedagogia*, §451). Que l'educació ha de ser un instrument de realització de la virtut, i no una simple inserció laboral, és un principi cívic que la pedagogia de model kantian considera del tot central.

El nucli del republicanisme cívic en filosofia política és la no dominació i l'eina per tal que els humans no siguin dominats és necessàriament l'educació del caràcter i l'aprofundiment en l'autonomia moral. La pedagogia de Kant és republicana perquè no confon la subjectivitat i l'autonomia, un dels principis de la pedagogia global actual, amb l'emotivitat ni amb el subjectivisme. Que tots els homes són subjectes i que, en conseqüència, no s'han de considerar els uns als altres com a mitjans, ni com a entitats que valguin només en la mesura que poden ser usats (en el procés productiu o en qualsevol altra relació) és el nucli de la filosofia kantiana. Tota la teoria pedagògica d'arrel kantiana està al servei

d'una concepció del món que considera, en els termes del seu article *Resposta a una pregunta: què és la Il·lustració*, que l'educació és l'eina que permet als éssers humans alliberar-se de la tutela aliena i atrevir-se a pensar, actuant amb resolució moral.

Pedagogia o estètica?

Té sentit encara avui, en temps de relativisme moral, reflexionar sobre Kant i la pedagogia, o estudiar aquest tema s'ha convertit tan sols una curiositat històrica i en un entreteniment erudit? Ara que la pedagogia ha fet un gir cap a les competències i vivim en societats líquides, ¿paga la pena insistir sobre la significativitat de la teoria de l'educació d'un filòsof nascut fa tres-cents anys que considerava l'educació com un procés substancial d'ensinistrament i de disciplina i la Il·lustració com un exercici de responsabilització? No estem parlat d'un paisatge conceptual que irremissiblement correspon al passat? Una educació de model kantiana, centrada en el deure i en la formació del caràcter i que reivindicava el paper de la memòria com a eina educativa ¿és viable en una societat centrada en els drets, que fuig dels imperatius i és molt escèptica sobre l'herència de la Il·lustració i, especialment, sobre la idea de progrés?

En realitat, la pedagogia sempre ha estat kantiana sovint sense saber-ho, com Monsieur Jourdain ignorava que parlava en prosa. I ho ha estat perquè la importància que es dóna a la subjectivitat és un dels principis de la pedagogia global actual. Això defineix els actors del procés de formació/educació com a finalitats en ells mateixos i subjectes als quals es prohibeix explotar-se mútuament, que són els principis més bàsics del kantisme. També per a Kant l'educació, tot i que pot fer necessària en la primera infància un cert nivell de domesticació (avui en diríem aprenentatge de l'autocontrol) no pot ser purament mecànica. Educar és ensenyar els infants i els joves a ser autònoms (concepte kantiana) i a no considerar les persones com a eines. Res tan contrari al kantisme com adoctrinament. Si la tasca educativa fos tan sols disciplinària estaria molt lluny de l'objectiu kantiana de la «rectitud moral» que impedeix instrumentalitzar ningú. Que tots els homes són subjectes i que no s'han de considerar els uns als altres com a mitjans, constitueix la quinta essència de la filosofia kantiana.

Al cap i a la fi, la pedagogia ha de ser kantiana perquè ha de preparar els éssers humans per a l'autonomia, tot passant per la cura, la disciplina i la instrucció en un ordre creixent de complexitat. El que pretén el pedagog quan forma els seus alumnes i el que pretén també la teoria ètica de Kant és el compromís dels futurs ciutadans amb l'acció moral. La humanitat és un tot moral format per éssers que són al mateix temps heterogenis i complementaris i la funció de l'educació és fer-los conscients al mateix temps de la seva diferència, com a subjectes morals valuosos en ells mateixos, i de la unitat racional del gènere humà.

Que cada home, arreu del món i en tot moment, constitueix una individualitat existencial elemental a considerar com un fi en si mateix, s'ha convertit des de Kant, i gràcies a ell en una idea regulativa en el sentit ple del terme, val a dir, de valor universal, que no podem ignorar i de la qual s'admet que ha de guiar la conducta dels homes. L'interès que la idea kantiana de la persona humana té per la pedagogia és, doncs, evident. Si la raó humana és finita però té una ambició de coneixement universal i infinita, necessita de l'educació per tal de progressar cap a millor. I anant encara més enllà de la pedagogia, si es considera que el dret i la política han de ser universalistes i racionals no podem ignorar

la problemàtica que això implica en l'educació. Però el que avui molesta o estranya dels textos pedagògics kantians és que no separa l'autonomia, ni la llei de la disciplina (o si es vol de l'auto/disciplina) i que rebutja tota mena d'espontaneïsmes o d'infantilització social com una forma de parany contra la racionalitat.

Hi ha un concepte d'educació republicana d'arrel kantiana, el de l'educació de la llibertat a través de la disciplina i del conreu dels hàbits, que es troba en el nucli mateix de la seva pedagogia i que té encara una significació fonamental en l'educació cívica en valors. Si Kant, conjuntament amb John Stuart Mill, és l'autor clàssic de referència en la filosofia moral de la modernitat i en la teoria política del republicanisme cívic és perquè afirma la centralitat de l'autonomia moral, el concepte sobre el qual s'organitza qualsevol concepció política de la llibertat. Però és absolutament important destacar que l'autonomia kantiana es realitza sempre dins la llei que garanteix la llibertat de cadascú; Kant no vol sacrificar ni l'obediència ni la llibertat. Si hem de ser disciplinats i instruïts és en ordre a assolir l'autonomia. Cal obediència a la llei, perquè sense ella no és possible la llibertat, i, alhora, la llibertat tampoc es pot separar del coneixement reflexiu. La consciència del que encara ens impedeix actuar amb plena consciència del que Kant anomenava «regne dels fins» i, per tant, de la necessitat de progressar moralment és l'esperó de l'acte educatiu. Educar és fer possible que l'ésser humà progressi cap a millor i evitar que caigui en la desesperança (*Antropologia*, Didàctica I, § 35), per això cal que se'ns ensenyi a preveure les conseqüències dels nostres actes (si cal aplicant el càstig); però és, molt especialment «acompanyar l'enteniment sa i establir el vincle entre ell i la raó» (*Antropologia*, Didàctica I, § 43). Per això mateix l'autonomia kantiana, i el model educatiu que proposa, és republicana i desatendre aquest fet pot portar greus conseqüències, que no són tan sols de caire teòric.

Kant quan parla d'educació dels infants com a eina del progrés de les Llums, igual com Mill a *Civilització* (1836) quan pensa el paper de la universitat com a eina de canvi cultural en les condicions de la revolució industrial, ha de ser llegits en els seus propis termes. L'autonomia kantiana no es pot separar d'una banda del component d'aprenentatge, ni tampoc d'una dimensió estètica de la vida. L'autonomia és un sentiment moral i és bella, no tan sols perquè constitueix un element de llibertat sinó perquè implica un sentiment d'esforç, de millora i d'autosuperació, val a dir, de construcció de la pròpia vida en tant que vida educada. L'autonomia obre el pas a la vida bella però no de qualsevol manera. Hi ha bellesa perquè l'acció lliure es fonamenta en el respecte a la llei – i això no és una paradoxa. Si, per dir-ho d'una manera ràpida, la vida és bella, ho és perquè és una vida apresada, cultivada a través de la memòria i de la imaginació que ens permeten construir judici moral reflexionat i una experiència subjectiva capaç de reivindicar també validesa universal. La bellesa i la moralitat tenen en comú el rebuig de la banalitat i per això en el seu grau més alt corresponen al sublim.

Per a experimentar la bellesa de la vida no cal representar-se fets heroics (que Kant com a autor de *La pau perpètua* més aviat detestava), sinó actuar amb imaginació moral. La vida vella en Kant és exactament el contrari de la crueltat. Fins considera els entusiasmes irracionals contraris al sentiment moral, perquè provoquen que la gent normal se senti incapaç d'assolir-los i es desmoralitzi, creient que no són cosa seva. El sentiment que va de l'admiració a la veneració, és essencial; ha de ser après des de l'edat més tendra i sense un fons estètic, sense la bellesa que s'expressa en els detalls, en l'harmonia i en les petites coses, no hi pot haver kantianament una resolució moral, tot i que la resolució moral vagi molt més enllà de l'estètica.

No hi ha autonomia ni educació sense llei

Tot i ser un gran pensador de la ciència, Kant mai va considerar que l'educació pogués ser pensada com una ciència. És clarament un art, l'art de fer néixer en els infants al mateix temps la dignitat i el coneixement. A l'extrem, l'educació és un acte de fe en el destí de l'home i això, al moment actual caracteritzat per un «cientisme» creixent té un valor molt significatiu. Hi ha una metàfora molt coneguda a *Què és la Il·lustració* que pot servir per entendre el sentit kantianista de l'educació. És la del nen que creix i s'aixeca. El nen que aprèn a caminar necessàriament ho fa caient i tornant-se a aixecar. Si volem protegir-lo massa (val a dir, si volem prohibir l'error) mai podrà caminar per ell mateix i això potser semblarà magnífic als tutors però és un desgràcia. I viceversa, si el fet que caigui i s'equivoqui no es corregeix donant-li instruccions clares i infonent-li confiança, tampoc anirem gaire lluny.

Tan sols si s'educa els individus en el respecte a la llei i a l'ideal moral, tan sols si se'ls redreça amb idees clares i amb una organització i un programa clar, es pot assolir una vida on hi hagi bellesa i bondat, perquè *a contrario* senzillament no hi pot haver vida humana bella si es fonamenta sobre el mal o en l'error i si no es treballa amb rigor sobre la pròpia consciència. Com se'ns diu a la *Pedagogia*: «En l'educació tot depèn d'això: cal establir arreu els bons principis i fer-los susceptibles de ser entesos i admesos pels infants (...) Han d'aprendre a substituir la por als homes i als càstigs divins per la por a la pròpia consciència (...) i la devoció morosa, tímida i ombrívola per l'alegria i la pietat unides en el bon humor» (§492-493). L'autonomia moral que és l'objectiu que pretén aconseguir l'educació dels infants no cau del cel. Ben al contrari ha de ser treballada amb esforç i convertida en obra d'art gràcies a l'aprenentatge. Òbviament, per això mateix, l'educació kantiana no és un projecte que tingui cabuda en una època de valors febles, ni en l'emo-tivisme pedagògic. Però això no converteix la pedagogia kantiana en un anacronisme sinó en un repte: el de reforçar l'autonomia en temps de submissió tecnològica. En qual-sevol cas, Kant era optimista: un cop els éssers humans hagin caigut diverses vegades acabaran per aprendre a caminar, malgrat els esforços interessats d'alguns.

Dotar els educands d'autonomia és el que, dins del moviment educatiu global, sempre ha pretès la pedagogia. Però a diferència del que defensen moltes tesis pedagògiques contemporànies, per a Kant resulta un principi axiomàtic que l'autonomia no és un a priori de la vida humana; ben al contrari, es construeix i es disciplina; neix de l'aprenentatge i no de la natura. La seva posició en teoria educativa es troba gairebé als antípodes de l'espontaneïtat ingènua i rousseauiana, de tal manera que en el sistema kantianista el que ell anomena «eudaimonia» o felicitat arriba fins i tot immoral o atemptatori contra la llibertat si no se subordina a la dignitat. Ser digne de ser feliç implica incloure en la felicitat l'element d'universalitat sense el qual la llibertat i la felicitat d'uns es fonamentaria en l'opressió dels altres i, en conseqüència, seria immoral. Coneixem per tal d'actuar i no podem actuar moralment si no actuem per deure, cosa gens natural en els humans.

Tan sols el dret permet l'autodesenvolupament i la moralitat autònoma. Si mitjançant l'educació, l'home: «ha d'adquirir una disposició [*Gesinnung*] a triar tan sols coses bones», com diu a la *Pedagogia* (§ 450), la persona realment educada amplia el mode de vida segons el dret a totes les relacions humanes, de manera que no hi ha cap dret que no tingui un correlat social. El postulat del dret privat (expressat al § 42 de la *Doctrina del dret* i a molts textos paral·lels) tan sols es pot fer valdre si està regit, al seu torn, pel postulat

del dret públic que especifica el contingut universal de la legislació: «en raó de la relació de coexistència inevitable amb altres homes has de sortir d'aquest [de naturalesa], per entrar en un estat jurídic, és a dir en un estat de justícia distributiva» i és l'educació i el treball dels mestres el que ha de fer que l'educand assoleixi al mateix temps l'educació i l'accés a la llibertat comuna.

Educació i autonomia

Kant no va tenir mai una concepció idíl·lica de la infància. Més aviat al contrari i per això va escriure a la seva *Pedagogia* que els anys de la joventut «són els més penosos perquè s'està sotmès al jou d'altri, perquè difícilment es pot tenir un amic de debò i perquè encara és més rar poder gaudir de llibertat» (§ 485). Convé recordar que pel que fa a la polèmica sobre la naturalesa humana, Kant era més aviat hobbessia: per a ell la humanitat és, com diu una coneguda metàfora «fusta torçada» i correspon a l'educació el treball de construir el sentiment moral que permet redreçar-la i evitar l'egoisme i la famosa «inso-ciable sociabilitat». De fet, havia estat Maquiavel el primer a dir que l'home no és exactament dolent, sinó que per naturalesa som individus ambiciosos. És l'ambició l'origen del mal, una tesi que Kant recollirà en el seu *Projecte de pau perpètua*. Ensenyar moralitat als infants, evitar l'egoisme i construir eines de vida en comú és un objectiu pedagògic que va contra el que Kant considera estructures molt profundes de la personalitat humana; i que, en conseqüència, no es poden aconseguir sense un esforç pedagògic de disciplina i d'interiorització.

A l'autonomia (que és tant com dir a la vida bella) tan sols s'hi pot accedir interioritzant l'ordre; si la cultura moral i l'educació tenen algun sentit és en la mesura que construeixen un caràcter moral. Conrear la llibertat només és possible quan la coerció externa s'ha abandonat i és l'ésser humà mateix qui construeix i interioritza una moralitat amb valors universals. Com deia Gabriel Ferrater «és art llarga fer-se decent/ i decent vol dir solitari», l'educació per a la sociabilitat serà un camí llarg i costós. Educar és perfilar i darrera de cada pedagogia hi ha una determinada idea de l'ésser humà que es vol bastir. Si volem que els humans siguin autèntics «legisladors en el regne dels fins» caldrà que el procés pedagògic ensenyi destriar-los racionalment.

Al seu article *Què és la Il·lustració?* Kant es planteja un tema de ressonància política i pedagògica realment substancial: quin ha de ser el paper dels que anomena «tutors» de la humanitat. Són tutors tots aquells que consideren que la humanitat viu en un estat d'infantilisme inevitable, de manca de capacitat per racionalitzar i de pura ingenuïtat. En conseqüència ells s'ofereixen per tal de guiar-nos i evitar que prenguem mal. Els tutors poden ser eclesiàstics, polítics o de qualsevol altra mena, però tenen en comú (fins i tot de bona fe) proposar-se ells mateixos com a instruments per tal de guiar-nos, això sí, mantenint-nos en un estat de minoria d'edat perpètua.

Viure sota un tutor pot ser agradable («si puc pagar no em cal pensar») però la tutoria en Kant és exactament el contrari de la pedagogia. Necessitar un tutor és un signe d'infantilisme («els infants són naturalment menors (...) però situar-se un mateix en situació de minoria, per degradant que això pugui ser resulta tanmateix molt còmode», *Antropologia, Didàctica I*, § 49) i Kant no té cap problema a dir que «qui tan sols imita és un beneit.» Cal diferenciar curosament entre el que fa un pedagog i el que fa un tutor, especialment

en la manera d'enfocar la coacció: el pedagog reprimeix com a manera de conduir la humanitat a la llibertat i de construir la facultat de jutjar en els seus alumnes, mentre el tutor tracta la humanitat com a un ramat incapaç d'autodeterminar-se i de créixer moralment. El més perillós per a l'educació i per al futur de la humanitat racional seria que, acceptant sotmetre's voluntàriament als tutors, els humans decidissin simplement que no volen ser lliures.

Educació i disciplina

Agradi o no, l'ésser humà ha d'assumir que l'educació per a la llibertat té inevitablement un cert nivell de coacció i que si els humans ens hem d'alliberar de «l'estranya tutoria», val a dir de la gent que pretén impedir-nos pensar perquè ho considera un esforç perillós, ho hem de fer a través d'un treball, no necessàriament feliç, especialment en les primeres etapes, d'educació i d'autoeducació. Inevitablement, per escandalós que sembli, des del punt de vista d'una ètica kantiana (i de la política republicana que hi està associada) l'educació en origen ha de ser «negativa» és a dir, basada en prohibicions i no tan sols en reforços positius. Defensar que la cultura moral i la cultura intel·lectual són el complement normatiu de la disciplina i que la disciplina és el subsòl de l'educació ha convertit sovint Kant en un autor problemàtic i poc esmentat pels estudiosos contemporanis en filosofia de l'educació. Però potser cal tornar a llegir el seu vell tractat de pedagogia per evitar que un espontaneïsm radical desvirtuï el potencial del creixement moral.

En una lectura kantiana, el nen que l'educador té la responsabilitat moral d'educar i elevar a la grandesa de la humanitat necessita ser protegit alhora de dos perills: d'una banda de tot intent de debilitar, banalitzar o deshumanitzar el coneixement, i de l'altra, de degradar la seva capacitat de pensar per ell mateix – i el mestre ha de ser una figura d'autoritat que guïi el procés de centrament de l'atenció fins que l'alumne assoleixi la capacitat de ser autònom i realitzi el seu propi procés de *sapere aude*. Per això sempre és millor educar mitjançant l'exemple que el simple càstig. En relació a la disciplina, el càstig com a tal no té sentit si el mestre no és capaç de demostrar a l'alumne que quan li està posant una limitació, això li resultarà útil en la mesura que el farà capaç d'utilitzar la seva pròpia llibertat.

L'educació resulta absolutament imprescindible per al desenvolupament de la humanitat i com que no existeix una espontaneïtat moral en l'ésser humà no hi pot haver acte educatiu sense introduir-hi ordre i disciplina. En altres paraules: «L'home tan sols pot esdevenir home per l'educació. És tan sols el que ella ens fa» (§ 443). Si no fóssim educats, si no treballéssim disciplinadament la imaginació i la memòria, no superaríem l'estat natural que, en el nostre cas en condemna biològicament a la més absoluta feblesa. «L'home té la necessitat de cura i de cultura. La cultura comprèn la disciplina i la instrucció», ens diu (§ 443). És precisament perquè tots els homes tenen «tal inclinació a la llibertat» (§ 442) que cal «acostumar-los aviat a complir les prescripcions de la raó» per tal d'evitar que la llibertat es torni contra nosaltres mateixos. L'home (terme genèric) no és sinó allò que l'educació en fa. Interioritzar l'ordre és l'altra cara de la satisfacció de ser lliure. L'aspecte positiu de disciplina i de la cultura (una cosa que els animals no necessiten perquè viuen en l'instint) és que posa les condicions del creixement moral. Òbviament aquesta reflexió s'emmarca en una tradició humanista, que convencionalment es pot dir que prové de Montaigne i que valora la llibertat com a possessió d'un mateix a través del coneixement que ens permet millorar-nos (*Assaigs*, llibre I, xcvi) Montaigne que

entenia que l'educació no servia de res si tan sols produïa «ases carregats de llibres», i encara «a fuetades» és el fons comú de tota la tradició pedagògica il·lustrada, però Kant hi afegeix una necessitat d'ordre, possiblement d'arrel pietista, que no es trobaria en el filòsof occità.

Això planteja el problema de la relació entre llibertat i la coerció. L'educació per a Kant ha de tenir un element coactiu perquè espontàniament els humans no incloem els drets dels altres en el nostre plantejament dels drets personals i, en conseqüència, necessitem ser educats per tal de superar la tendència a confondre felicitat amb egoisme i entotsolament. Però la coacció kantiana és, específicament, de caire moral i la pretensió que l'ha de moure és que els infants aprenguin a analitzar les accions i les paraules de les persones de forma raonada comprenguin que tots els éssers humans –i també ells quan es captenen de forma no adient– actuen de maneres, sovint qüestionables o poc racionals.

El conreu de la disciplina escolar és l'eina per tal que un dia pugui ser lliure i gestioni la seva autonomia a través de la mútua dependència de tots. O el que és el mateix sense dependre de les disposicions dels altres ni dels seus propis desitjos egoistes i subjectius. La coacció no té sentit com a imposició des de fora, que tan sols porta al fingiment, sinó com a reflexió en consciència sobre la pròpia activitat i sobre la implicació de la norma en la conducta quotidiana de cadascú. Pretén que sigui el propi alumne qui descobreixi la manca de sentit (o com diria Kant, la inconsistència) de les pròpies accions i reflexioni sobre la responsabilitat de les pròpies accions, de manera que no és necessàriament un càstig sinó una ajuda al progrés moral. Es tracta de promoure el respecte a l'aula, no de castigar físicament.

Sobre la qüestió de la coerció educativa és necessari puntualitzar, a més, que per a Kant l'estat civil exigeix com a postulat de la raó l'exercici de la coacció legal, però que la coacció legal (si cal, la força) és quelcom fonamentalment oposat a la violència. Per dir-ho en els termes d'André Tsel: la violència resulta «immanent a l'insociable sociabilitat de l'estat de natura» (Tsel, 1988), mentre que l'autoritat del mestre i la sanció, Kant les considerava necessàries precisament per barrar al pas a la tendència humana al desordre natural. L'estat de dret, com l'escola, tenen per funció civilitzar i, per tant, la seva coacció no es pot confondre amb la violència – sinó que estricament pretén prevenir-la. No es tracta d'educar en les «bones maneres» o en les convencions morals, sota un fons de culpabilització, sinó d'ensenyar a viure en la llei moral universal, generant un interès moral compartit, basat en l'autoreflexió. Si l'home té com a destí ser lliure, ha d'adquirir consciència de la llei moral i aquesta és una de les responsabilitats essencials de l'acte educatiu.

Tal com testimonia el § 83 de la *Crítica de la facultat de jutjar*, que resumeix de manera prou clara el seu pensament sobre la història, Kant creia que la cultura és la finalitat darrera que resulta possible atribuir a la natura i consisteix en el desenvolupament de l'aptitud que rau en cada ésser raonable per tal de proposar-se finalitats lliurement (tesi perfectament contemporània). Educar per a Kant és fornir als alumnes les eines que els permetin ser autònoms i, en conseqüència fugir de la feblesa a què ens condemna la natura i de les situacions de submissió i heteronomia moral que han causat els que a *Què és la Il·lustració?* anomena els «tutors del gènere humà» que ens volen submisos al seu poder. Si d'alguna cosa desconfia Kant és de l'espontaneïtat. La natura, ens diu Kant a la *Crítica de la facultat de jutjar*, «és lluny d'haver afavorit l'home per sobre dels altres animals; l'ha

respectat tan poc com a qualsevol altre animal» i, en conseqüència, sense educació disciplinada la humanitat no podria ni tan sols sobreviure. Si algun autor està lluny de defensar cap mena d'espontaneïtat, és el professor prussià partidari de «la cultura de la disciplina» que «consisteix a alliberar la voluntat del despotisme dels apetits». Això potser el fa poc contemporani, però al mateix temps el converteix en un autor significatiu en el debat actual sobre la relació entre llibertat i responsabilitat en l'educació.

La qüestió de la disciplina: una resposta republicana

En una lectura republicana la pedagogia d'arrel kantiana resulta especialment significativa en la mesura que la seva obra reivindica l'autonomia de l'alumne alhora que fa una crítica radical del subjectivisme, l'individualisme i l'emotivisme moral que considera incompatibles amb una educació per a la ciutadania madura i adulta. Això el porta, òbviament, a fer una lectura positiva de la disciplina no per ella mateixa sinó com a eina d'autosuperació humana i considerada com l'instrument que permet sortir de la minoria d'edat, adquirint consciència de les finalitats de la raó humana. I no tan sols això: la disciplina de la raó (i, per tant compatible del tot amb la segona *Crítica*) és l'eina a través de la qual els humans entenen que és satisfactori actuar sense ser moguts pel plaer, perquè aprenen que hi ha valors incondicionats que van més enllà del gaudi del present. Aquest és un dels trets que per a molts pedagogs contemporanis resulta més antiquat i fins i tot anacrònic, en l'obra pedagògica. Precisament per això cal aturar-s'hi i reconsiderar-lo.

Atès que l'home per naturalesa tendeix al mal, però per cultura pot alçar-se fins a la racionalitat i la moral, un dels problemes majors de la pedagogia, aleshores com ara, és precisament com portar a la llibertat a través de la coacció. A diferència dels nostres pedagogs postmoderns, Kant i el republicanisme cívic sempre han valorat com a positiva i necessària la *Erzwingung* (coacció, obligació, *contrainte* en francès) en tant que forma d'accedir a l'aprenentatge de la llibertat. Senzillament: «qui no és disciplinat és un salvatge.»

Molt possiblement Kant, com molta altra gent de la seva època, coneixia la famosa frase atribuïda a Leibniz que diu que l'educació és tan poderosa que fins i tot és capaç de fer ballar els ossos. Però no pretenia educar ossos per ballar al so del pandero, sinó ciutadans capaços de pensar per ells mateixos. Kant considerava que tan sols estem autoritzats a ser pessimistes si deixem que l'home segueixi el camí de les passions, sempre contradictòries i irracionals, per comptes d'optar pel que ell anomenava el regne de la crítica.

L'experiència del Kant preceptor d'infants i adolescents traspua en la seva *Pedagogia* quan escriu, per exemple, que «Els càstigs que s'infringeixen amb signes de còlera són equivocats. Els infants no hi copsen més que els efectes de la passió d'un altre i se senten ells mateixos víctimes (...) és absurd exigir als infants que són castigats que us ho agraeixin.» (§ 483). Per comptes de càstigs el que han de rebre els infants són exemples i, més específicament, expressions de veracitat que ells puguin imitar. La veracitat, en tant que tret del caràcter, permet que es construeixi confiança, mentre que «la pèrdua de l'estima és l'únic càstig que convé a la mentida.» (§ 486)

Si ens cal la disciplina a l'aula (i en la vida de cada dia!) és per evitar la guerra de tots contra tots a què ens abocaria una subjectivitat relativista desfermada. L'antropologia kantiana, com és sabut, no considera –a diferència del que pensa Hobbes– que l'home sigui dolent per naturalesa, sinó que afirma simplement que els humans no tendeixen al

bé per si mateix, ni a la bondat universal, sinó que han de menester lleis que els facin bons i, òbviament, la manera de transitar de l'estat de naturalesa i d'indiferència a l'estat de sociabilitat, de moralització i de cooperació és educar-lo. Per a Kant la llibertat és indestruïble de les regles perquè altrament deriva en una violència que ofega precisament aquells a qui pretén alliberar. L'ús prudent de mesures pedagògiques és el que ens permet modelar una conducta moral i inclusiva. És necessària, doncs, una consideració positiva de la disciplina com a eina pedagògica com a eina de formació del caràcter i com a eina per construir en els éssers humans el deure de veracitat que és l'exigència del creixement moral.

Referències

- Canton, C. (2025) *Kant. Vol. III. Filosofia religiosa, crítica del judici i doctrines menors*. Sabadell, Enoanda, p. 219-224.
- Carnois, B. (1973) *La cohérence de la doctrine kantienne de la liberté*. Paris, Ed. du Seuil.
- Gambou, A. R. (2021) «La figure du pédagogue et les principes pédagogiques dans la pensée éducative de Kant». *Penser l'éducation*, núm. 48, p. 37-55.
- Grapotte, S. (2016) «Kant enseignant. Carrière académique, mode d'exposé et notes de cours», a Jean-François Goubet (Dir.), *Kant et l'éducation*. Arras, Artois Presses Universitaires, p. 13-30.
- Helvetius, C.-H. (1969) *De l'homme*. Introducció a les *Œuvres complètes*, vol. VII-VIII (edició d'Obres completes del 1795, reproduïda per Ed. Georg Olms, p. xxxvi).
- Kant, I. (2018) *Kant's Werke*, Vol. 9: *Logik; Physische Geographie; Pädagogik*. Classic Reprint. Edició de l'Acadèmia de Ciències de Berlín.
- Kuehn, M. (2003) *Kant*. Madrid, Acento Editorial [Ed. original, *Kant a biography*. Cambridge University Press, 2001].
- Peterson, A. (2011) *Civic Republicanism and Civic Education. The Education of Citizens*. Londres, Palgrave-McMillan, p. 76.
- Philonenko, A. (2018) «Éducation et métaphysique», a E. Kant, *Réflexions sur l'éducation*. Paris, Vrin, p. 33-58.
- Scotton, P. (2023) *Bildung, educació i utopia. El lloc de la utopia en la filosofia de la Bildung*, Sabadell, Enoanda.
- Séguy-Duclot, A. (2019) *Emmanuel Kant, l'humain mesure de toutes choses*. Paris, Belin.
- Stark W. (2016) «Kant Über Pädagogik, un cours comme les autres?», a Jean-François Goubet (Dir.), *Kant et l'éducation*. Arras: Artois Presses Université, p. 31-45.
- Tosel, A. (1988) *Kant révolutionnaire. Droit et politique*. Paris, PUF.
- Vincenti, L. (1992) *Éducation et liberté, Kant et Fichte*. Paris: PUF.
- Weisskopf, T. (1970) *Immanuel Kant und die Pädagogik. Beiträge zu einer Monographie*, Zurich Editio Academica. EVZ-Verlag. Basler Beiträge zur Philosophie und ihrer Geschichte; Bd. 5.
- Williams, H. L. (Ed.) (1992) *Essays on Kant's political philosophy*. Chicago, Chicago University Press.
- Zarka, Y. Charles i C. G. Lafaye (Sous la direction de...) (2008) *Kant cosmopolitique*. Paris, Éditions de l'Éclat.

Kant and republican education

Abstract: Although Kantian texts on pedagogy are little known, they also clarify the structure and limits of autonomy, given that man is a being who needs to be educated to become free. This paper presents some of the central themes in Kantian pedagogy, which links moral autonomy with the requirement of rigor and discipline to build a critical citizenship. From the basic theses of civic republicanism, the claim of Kantianism is also a demand for moral responsibility in education.

Keywords: autonomy, dignity, beauty, authority, responsibility, morality.

Kant y la educación republicana

Resumen: Aunque los textos kantianos sobre pedagogía son poco conocidos, clarifican también la estructura y los límites de la autonomía, dado que el hombre es un ser que necesita ser educado para convertirse en libre. El artículo presenta algunos de los temas centrales en la pedagogía kantiana, que vincula la autonomía moral con la exigencia de rigor y disciplina a la hora de construir una ciudadanía crítica. Desde las tesis básicas del republicanismo cívico, la reivindicación es también una exigencia de responsabilidad moral en educación.

Palabras clave: autonomía, dignidad, belleza, autoridad, responsabilidad, moralidad.

Kant et l'éducation républicaine

Résumé: Même si les textes kantien sur la pédagogie sont peu connus, ils apportent des précisions sur la structure et les limites de l'autonomie, étant donné que l'homme est un être qui a besoin d'être éduqué pour devenir libre. L'article présente quelques-uns des thèmes centraux de la pédagogie kantienne, qui lie l'autonomie morale à l'exigence de rigueur et de discipline dans le but de la construction d'une citoyenneté critique. Partant des thèses fondamentales du républicanisme civique, cette revendication est aussi une exigence de responsabilité morale dans l'éducation.

Mots-clés: autonomie, dignité, beauté, autorité, responsabilité, moralité.